

ԳՐԱԴԱՐԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՏԻԳՐԱՆ ԶԱՐԳԱՐՅԱՆ

Հայաստանի ազգային գրադարանի փնտրեն, փեխնիկական գիտությունների թեկնածու

ՀԱՅԿԱՆՈՒՇ ՂԱԶԱՐՅԱՆ

Հայաստանի ազգային գրադարանի փնտրենի տեղակալ

ՄԱՅԱ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

Հայաստանի ազգային գրադարանի մատենագիտության և գիտական հետազոտությունների բաժնի վարիչ, բանասիրական գիտությունների թեկնածու

ՀԱՅ ՏՊԱԳԻՐ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆԸ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՀՈՒՈՎՈՒՅԹՈՒՄ

Հայաստանի ազգային գրադարանը, որպես աշխարհում հայերեն տպագիր ժառանգության խոշորագույն պահոց, ստեղծում է բոլոր հնարավոր պայմանները՝ հայ տպագիր գիրքն ու մամուլը մեկ ընդհանուր դաշտում ամփոփելու և ներկայացնելու համար: Տեղեկատվական և հաղորդակցական տեխնոլոգիաները, ինչպես նաև գրադարանային ավտոմատացման համակարգերը օժտված են անսահմանափակ հնարավորություններով՝ հայ տպագիր ժառանգությունը հավաքագրելու և ամբողջացնելու համար:

Ի թիվս այլ շտեմարանների՝ Հայաստանի ազգային գրադարանում այսօր շարունակվում են «Հայ գիրք» և «Հայ մամուլ» շտեմարանների ստեղծման աշխատանքները: Նպատակը՝ այս երկու շտեմարաններում հավաքել և ամբողջացնել հայ տպագիր գրքի և մամուլի պատմությունը, հեղինակների և խմբագիրների կենսագրականները, հրատարակիչների, տպագրիչների և տպարանների մասին տեղեկատվությունը: Հնարավոր բոլոր տարբերակներով (սքանավորում, ներբեռնում այլ կայքերից, նվիրատվություններ հեղինակներից) ձեռք են բերվում գրքերի և

պարբերականների թվային պատճենները և կցվում են մատենագիտական գրառումներին՝ գիրքը կամ պարբերականը առցանց ընթերցելու համար:

Հանգուցային բառեր և արտահայտություններ. հայ գիրք, հայ մամուլ, տպագրություն, հայկական գաղթօջախներ, էլեկտրոնային պաշարներ, թվայնացում, տպագիր նյութերի երկարաժամկետ պահպանություն, Հայաստանի ազգային գրադարան:

Գիրքը և մամուլը՝ որպես տեղեկատվության փոխանցման կարևորագույն կրիչներ, իրենց ուրույն դերն են ունեցել հայապահպանության գործում՝ սկսած տպագրության գյուտից մինչև մեր օրերը: Հասարակության պատմական զարգացմանը զուգահեռ, տպագիր ժառանգությունը ստանձնել է տվյալ ժամանակահատվածի ձեռքբերումներն ապագա սերունդներին փոխանցելու բարդ գործառնություն, ինչը հնարավորություն է տվել ճիշտ գնահատելու անցյալը: Այս երևույթն առավել ընդգծվում է, երբ անդրադարձ ենք կատարում հայ գրատպության պատմությանը: Հայ գրքի, հետագայում նաև հայ մամուլի տպագրության պատմության ընթացքը զուգահեռվել են հայ

ժողովրդի պատմությանը, ինչը Ռ. Իշխանյանի բնութագրմամբ՝ «...հեղաշրջիչ է եղել մարդկության պատմության մեջ»¹: Ներկայացնենք հայ գրքի և մամուլի տպագրության պատմության օրինաչափ զարգացման ընթացքը:

Հայ գրատպության սկիզբ է համարվում 1512 թվականը, երբ Հակոբ Մեղապարտի ջանքերով Վենետիկում տպագրվել են հայերեն առաջին գրքերը: Հայ պարբերական մամուլի տպագրության պատմությունը սկսվում է 1794 թվականից, երբ Մադրասում Հարություն Շմավոնյանի ջանքերով հրատարակվել է «Ազդարար»-ը: Նշենք, որ առաջին պարբերականն իր բոլոր չափանիշներով համընկնում էր գրքի ձևաչափին:

Արդեն իսկ պարզ է, որ հայ գրքարվեստի և մամուլի պատմությունը կերտվել է պատմական Հայաստանի սահմաններից դուրս: Պատճառներից մեկը բուն հայկական տարածքներում առկա սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական իրավիճակն էր, որի արդյունքում մեծ չափերի էր հասնում արտագաղթը: Երկրորդն այն էր, որ եվրոպական տարբեր քաղաքներում ձևավորված հայկական համայնքները մասնակցում էին այդ երկրի քաղաքական, սոցիալական, տնտեսական, մշակութային հարցերի կարգավորման և զարգացման գործընթացներին, այդամենը ծառայեցնում էին հայ ժողովրդի և սեփական գաղթօջախի շահերին: Հայտնվելով օտար միջավայրում՝ հայերը ինքնակազմակերպվում էին, համախմբվում և ձևավորում համայնքի կյանքն ու գործունեությունը: «Ամեն տեղ, ուր արդեն գաղթականություն կար, եթե միայն չէր հանգել նորամեջ հայրենիքի սէրը, ազգասիրական զգացմունքը, ազգայնության գաղա-

փարը, և եթե չէր կուլ գնացել իրան տիրապետող ազգի տարրի մեջ, սկսում էր կամ հետաքրքրվել իր հայրենական նոր գրականությամբ, կամ մասնակցել և կամ վերջապես գործել այդ բանում՝ կամենալով մի և նոյն ժամանակ իր բնակության տեղը հայ նոր գրականության գրեթե կեդրոն դարձնել»²:

Փաստենք հետևյալը. Աբգար Դպիր Թոխաթեցին Կ. Պոլսում հայերեն գիրք է հրատարակել դեռևս 1568 թ, իսկ նույն Կ. Պոլսում թուրքերեն առաջին գիրքը տպագրվել է 1729 թ.: Իրանում հայերեն առաջին գիրքը տպագրվել է 1638 թ. Խաչատուր վարդապետ Կեսարացու ջանքերով, երբ Միջին Արևելքում դեռևս տպարան գոյություն չունեին, իսկ պարսկերեն առաջին գիրքը տպագրվել է 1830 թ.³: Փաստերը խոսում են այն մասին, թե ինչ կարևոր նշանակություն է ունեցել տպագրությունը հայ իրականության մեջ: 16-րդ դարում հրատարակվել է 17 հայերեն գիրք՝ Վենետիկ՝ 8 գիրք, Կ.Պոլիս՝ 6 գիրք, Հռոմ՝ 3 գիրք: Սրան զուգահեռ նույն հարյուրամյակում հրատարակվել է հայերեն հատվածներ պարունակող 16 այլալեզու գիրք:

17-րդ դարում հայ գրքարվեստն ու տպագրությունը զարգացել են՝ ընդգրկելով աշխարհագրական նոր տարածքներ: Հայ մշակույթի, պատմագրության, գրականության զարգացմանը զուգահեռ որակական նոր փուլ է մտել գրատպության արվեստը: Ինչպես նշում է Ռ. Իշխանյանը՝ «Այս դարի երկրորդ կեսում էր, որ հայ գրքի տպագրությունը անջատ, ընդհատվող պոռթկումներից վերածվեց մշտական, անընդմեջ մի գործողության, որ այդպես շարունակվելով՝ հասավ մեր օրե-

1 Այս հարցի շուրջ հիմնավոր ուսումնասիրությունները տես Լևոնյան Գ., Հայ գիրքը և տպագրության արվեստը, Ե., 1958, Իշխանյան Ռ., Հայ գրքի պատմություն, Ե. 2012:

2 Յարոյ, Հայոց մամուլը Ռուսաստանում և Կովկասի մեջ, Թիֆլիս, 1878, էջ 13:

3 Տես Ռ. Իշխանյան, Հայ գրքի պատմություն, Ե. 2012:

րը»¹: 17-րդ դարում տպագրվել է 165 անուն հայերեն գիրք: Հայ գրքի տպագրության կենտրոններ են դարձել Հռոմը (38 գիրք), Վենետիկը (32 գիրք), Ամստերդամը (40 գիրք), Լվովը (3 գիրք), Փարիզը (2 գիրք), Մարսելը (20 գիրք), Նոր Զուղան (12 գիրք), Կ. Պոլիսը (2 գիրք), Լիվոռնոն (1 գիրք), Զմյուռնիան (1 գիրք), Լայպցիգը (1 գիրք), Սուչավան (1 գիրք), Պադուան (1 գիրք) և այլ քաղաքներ: Կարելի է վստահ նշել, որ ի տարբերություն նախորդ դարի՝ 17-րդ դարը աչքի է ընկնում տպագրված գրքերի առատությամբ և տպագրության բարձր որակով: 18-րդ, իսկ ավելի ուշ 19-րդ դարից գրատպության արվեստը մտել է ժողովրդի առօրյայի մեջ, դարձել է պահանջված հասարակության տարբեր խավերի կողմից: Զարգացման այս միտումը շարունակվել է նաև 20-րդ դարում՝ ընդգծելով գրքի արժեքը մեր իրականության մեջ: 19-րդ դարում աշխարհի տարբեր ծագերում տպագրվել է մոտ 9200 հայերեն կամ հայերեն էլից տվյալներ պարունակող գիրք, 20-րդ դարում այդ թիվը հասել է շուրջ 80.000-ի:

Հայ գրատպության համատեքստում կարևորվում են տարբեր ժամանակաշրջաններում ստեղծված գրացուցակները կամ մատենագիտությունները, որոնք լավագույնս պատկերացում են տալիս գրատպության և հայկական տպարանների անցած ուղու մասին: 19-րդ դարում հայ գրքի և մամուլի մատենագիտության պատմությունը թևակոխել է նոր գիտական փուլ՝ մատենագիտական ցանկերը ներկայացնելով որոշակի վերլուծություններով: Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության անդամ Իգնատիոս Փափագյանը կազմել է 1565-1800 թթ. տպագրված հայերեն գրքերի ցուցակ, որը մնացել է անտիպ, բայց անտիպ այս աշխատանքը դարձել

է Գարեգին Զարբհանայանի «Հայկական մատենագիտություն» գրքի հիմքը: Այսպես սկզբնավորվել է հայ տպագիր գրքի մատենագիտության պատմությունը, որը հետագա տասնամյակներում հսկայական առաջընթաց է ունեցել: Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության անդամները պարբերաբար տպագրել են մատենագիտական ցանկեր, որոնցում ներկայացրել են միաբանությունում պահվող, ինչպես նաև իրենց հրատարակած գրքերը:

Հայկական պարբերականների վերաբերյալ մատենագիտական ուսումնասիրությունները երևան եկան արդեն 19-րդ դարի կեսերին, երբ հրապարակում գտնվող պարբերականների թիվը չէր անցնում մի քանի տասնյակից: Դրանք սովորական պարզ ցուցակներ էին, որոնք տպագրվում էին ժամանակին լույս տեսնող պարբերականների՝ «Բազմավէպ» հանդեսի, «Եվրոպա» շաբաթաթերթի, «Փարիզ» թերթի էջերում: 19-րդ դարի երկրորդ կեսին, պարբերականների աճին զուգահեռ, դրանց ուսումնասիրությունը զարգացման նոր փուլ մտավ: Սկսեցին հրատարակվել ոչ միայն պարբերականների լրիվ ցուցակներ, այլև առանձին պարբերականների կամ առանձին աշխարհագրական վայրում հրատարակված պարբերականներին վերաբերող ուսումնասիրություններ, օրինակ, Յարոյի «Հայոց մամուլը Ռուսաստանում և Կովկասի մէջ» (Թիֆլիս, 1878), Գ. Գալեմքարյանի «Պատմություն հայ լրագրության ի սկզբանե մինչև մեր ժամանակը» (Վիեննա, 1893), Գ. Լևոնյանի «Հայոց պարբերական մամուլը սկզբից մինչև մեր օրերը» (Ալեքսանդրապոլ, 1895) և այլն:

Հայ մատենագիտության պատմության մեջ ակնառու են այնպիսի անհատներ, ինչպիսիք են Ստ. Նազարյանը, Ալ. Խուդաբաշյանը, Հովհ. Շահխաթունյանցը, Գ. Զարբհանայանը, Գ. Գալեմքարյանը, Գ. Լևոնյանը,

1 Ռ. Իշխանյան, Հայ գրքի պատմություն, Ե. 2012, էջ 32:

Մ. Պոտուրյանը, Մ. Միանսարյանցը, Ղ. Ալիշանը, Ա. Ղազիկյանը, Հ. Անսայանը, Հ. Պետրոսյանը, Ա. Բաբայանը, Հ. Կոստիկյանը, Ն. Ոսկանյանը, Ռ. Իշխանյանը և այլք: Նրանց կազմած մատենագիտական ցանկերի շտրիիվ հայ իրականության մեջ ձևավորվել է «ազգային մատենագիտություն» հասկացությունը, ինչն էլ այսօր հնարավորություն է տալիս պատկերացում կազմել տպագրված գրքերի և մամուլի քանակի, որակի, տպագրական գտնվելու վայրի և այլ կարևոր գործոնների մասին¹:

Հայ մատենագիտության պատմությունը որակական նոր փուլ է մտել, երբ Ալ. Մյասնիկյանի անվան հանրապետական գրադարանում 1946 թվականից ձեռնամուխ են եղել հայ գրքի ամբողջական մատենագիտության կազմման աշխատանքներին: Անհրաժեշտ էր մեկ ամբողջության մեջ ներառել և ներկայացնել հայ տպագիր գիրքը: Առաջին հատորը պետք է ներառեր 1512–1800 թթ. տպագրված հայ հնատիպ գրքերը, սակայն որոշ ժամանակ անց աշխատանքները դադարեցվել են, քանի որ բացակայում էին համապատասխան աշխատանքային պայմաններն ու միջոցները: 1958 թ. ՀՍՍՌ կուլտուրայի մինիստրության որոշմամբ վերսկսվել են աշխատանքները, գրադարանի գիտխորհրդին ներկայացվել են որոշ թեզիսներ և ապագա գրքի կազմման հայեցակարգը, որոնք սակայն մերժվել են՝ նախարարության ծրագրերին չհամապատասխանելու պատճառով: Հատկապես գրքի կառուցվածքի, գրքերի նկարագրության հարցերը լուրջ քննարկումների նյութ են դարձել: Հայեցակարգային փաստաթուղթը, որն արտացոլում էր աշխատանք

քի նպատակը, գործառույթները, որոշ դիտողություններով հաստատվել է 1958 թ. դեկտեմբերի 30–ին, որից հետո սկսվել են աշխատանքները: Առ այսօր հրատարակվել է հինգ հատոր՝ ներկայացնելով հայ գրքի պատմությունը 1512–1930 թվականներին: Ավարտական փուլում է գտնվում 6–րդ հատորը, որը ներառում է 1931–1940 թվականների հրատարակությունները: Յուրաքանչյուր հատոր ժամանակագրական կարգով հնարավորինս ամբողջական ներկայացնում է հայ տպագիր արտադրանքը՝ տպագրված աշխարհի տարբեր անկյուններում: Հատորների վերջում այբբենական կարգով արտացոլվում են անձնանունների, վերնագրային, առարկայական, աշխարհագրական, ինչպես նաև տպարանների ու մատենաշարերի ցանկերը: Կատարվող հսկայածավալ աշխատանքը առավելագույնս նպաստում է հայ գրքի պահպանության և հանրահռչակման համընդհանուր գործին:

Տեղեկատվական տեխնոլոգիաների զարգացման ներկա փուլը առաջադրում է նոր լուծումներ հայ գրքի և մամուլի մատենագիտության կազմման հարցում: Խոսքը տեղեկատվական նոր տեխնոլոգիաների և ավտոմատացման համակարգերի մասին է, որոնք ընդարձակում են գրքի և մամուլի պահպանության, խնամքի, ապագա սերունդներին անխաթար փոխանցելու հնարավորությունները: Սրան զուգահեռ, գրքերի ու մամուլի թվայնացման աշխատանքները սկսում են կրել զանգվածային բնույթ՝ ընդգրկելով ավելի մեծ ծավալներ, ամբողջական դարձնելով հայ գրքի և մամուլի պատմությունը:

Հայաստանի ազգային գրադարանը ստեղծում է հնարավոր բոլոր պայմանները՝ հայ տպագիր և էլեկտրոնային գրքերն ու մամուլը մի ընդհանուր դաշտում ամփոփելու և ներկայացնելու համար: Ստեղծված տարաբնույթ էլեկտրոնային շտեմա-

1 Հայ մատենագիտության պատմությունը, այդ թվում՝ հայ գրքի մատենագիտությունը, լավագույնս ներկայացված է Ռ. Իշխանյանի աշխատություններում: Տես Իշխանյան Ռ., Հայ մատենագիտության պատմություն, Պրակ Ա-Գ, Եր., 1964–1968:

րանների շարքում առանձնանում են «Հայ գիրք» և «Հայ մամուլ» շտեմարանները¹, որոնց ստեղծման աշխատանքները սկսվել են 2010 թվականից Հայաստանի ազգային գրադարանում և ՀՀ Գիտությունների ազգային ակադեմիայի հիմնարար գիտական գրադարանում: Այսօր այս երկու գիտահետազոտական կենտրոններն աշխատում են զուգահեռ՝ համատեղելով շտեմարանների ստեղծման իրենց ջանքերն ու կարողությունները: «Հայ գիրք» էլեկտրոնային շտեմարանում ներառվում են 1512 թվականից մինչ այսօր աշխարհի տարբեր երկրներում տպագրված հայերեն, հայատառ, ինչպես նաև հայերեն հատվածներ պարունակող գրքերը: Առանձնանում են նաև բազմալեզու հրատարակությունները, որոնց բնագրի լեզուներից մեկը հայերենն է: «Հայ մամուլ» էլեկտրոնային շտեմարանում ներառված են 1794 թվականից մինչև մեր օրերը աշխարհի տարբեր ծագերում հրատարակված հայատառ պարբերականները: Այստեղ ներառվում են նաև այլալեզու, երկլեզվյան ու բազմալեզվյան մամուլի այն անվանումները, որոնց բնագրի լեզուներից մեկը հայերենն է, ինչպես նաև էլեկտրոնային պարբերականներ: Ազգային գրադարանի մամուլի հավաքածուում հաշվվում է 3760 անուն պարբերական, որից 2.108 անուն՝ հանդես և 1.652 անուն՝ լրագիր: Դրանցից մեկ անուն՝ 18-րդ դ., մեկ անուն՝ 18-19-րդ դդ., 332 անուն՝ 19-րդ դ. և մնացած անունները՝ 20-21-րդ դդ. /սկսած առավել տպագրության սկիզբը/: Դրանք են Ազդարար (Մադրաս, 1794 թ.), Տարեգրություն (Վենետիկ, 1799 թ.), Արմենիա (Մարսել, 1885 թ.), Արշալույս Արարատյան (Զմյուռնիա, 1840 թ.), Բազմավեպ (Վենետիկ, 1843 թ.),

Հանդես ամսօրյա (Վիեննա, 1887 թ.), Արծվիկ Տարոնո (Մուշ, 1863 թ.), Հյուսիսափայլ (Մոսկվա, 1858 թ.), Մշակ (Թիֆլիս, 1872 թ.), Մուրճ (Թիֆլիս, 1889 թ.), Լուսա (Թիֆլիս, 1896 թ.) և այլ արժեքավոր անուններ: Լույս ընծայվելով որոշակի պարբերականությամբ՝ հանդեսները և թերթերը, հատկապես օրաթերթերը, շաբաթաթերթերը, հայկական կենտրոններում ու գավառներում կատարվող իրադարձությունները արձանագրել են վավերական արժանահավատությամբ: Պարբերականները անսպառ նյութ են պարունակում հայ ժողովրդի պատմության, հասարակական-քաղաքական կյանքի, մշակույթի և այլ բնագավառների վերաբերյալ, և այդ առումով դրանք հետազոտողների համար համարվում են աղբյուրագիտական անփոխարինելի շտեմարաններ: Թերևս այդ է պատճառը, որ պահպանության առումով պարբերականները առավել խոցելի են, քան գրքերը: Ուստի հայկական մշակույթային ժառանգության պահպանման, քարոզչության ու հանրահռչակման համար թվայնացման միջոցով դրանց երկարաժամկետ պահպանության ապահովումը օրախնդիր հարց է, ինչը արդեն 5-րդ տարին է՝ Ազգային գրադարանը հետևողականորեն իրականացնում և համակարգում է²:

Երկու շտեմարաններում էլ սկզբունքը մեկն է՝ հայատառությունը: Նպատակը՝

1. Ամբողջական ներկայացնել հայ գրքի և մամուլի պատմությունը՝ տեսանելի դարձնելով պատմության հարցականները և օրինաչափ զարգացման պատկերը:

2. Հավաքել աշխարհով մեկ սփռված հայերեն և հայերեն հատվածներ

1 Շտեմարանները հասանելի են համացանցի հետևյալ հասցեներով՝ <http://tert.nla.am>, <http://haygirk.nla.am/>

2 Պետք է նկատի ունենալ որ 2010-2013 թթ. ընթացքում ՀՀ ԳԱԱ հիմնարար գիտական գրադարանը թվայնացրել և համացանցում է տեղադրել գիտական հանդեսների ավելի քան 400 հազար էջ:

պարունակող օտարալեզու գրականությունը՝ ապագայում կորուստներից խուսափելու նպատակով:

3. Ճշտել աշխարհով մեկ սփռված գրքերի և պարբերականների աշխարհագրական տարածքները՝ նշելով յուրաքանչյուր միավորի գտնվելու վայրը, ինչպես նաև ֆիզիկական վիճակը:

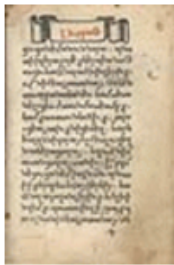
4. Պահպանելով հեղինակային իրավունքի նորմերը՝ թվայնացնել գրքերը և մամուլը՝ ընթերցողական լայն լսարան ունենալու համար:

5. Իրականացնել հավաքածուների երկարաժամկետ պահպանություն:

Շտեմարանները կառուցվում են

հետևյալ սկզբունքներով.

ա. Նախ նկարագրվում է տվյալ գիրքը կամ պարբերականը: Մատենագիտական նկարագրությունը հնարավորություն է տալիս ամփոփ տեղեկատվություն ստանալ գրքի կամ պարբերականի ստեղծման, վայրի, տարեթվի, ստեղծողի, պատասխանատուների մասին: Մատենագիտական գրառման մեջ կարևորվում են բոլոր այն լրացուցիչ տեղեկությունները, որոնք հնարավորինս կոյուրացնեն գիրքն ուսումնասիրելու և ընկալելու ընթերցողական պահանջները:

Normal view

MARC view

ISBD view

Ուրբաթագիրք /

Type: Book

Publisher: Վենետիկ : [տպ. Հակոբ Մեղապարտի](#), 1512

Description: 124 էջ : 16 սմ.

Subject(s): [Միջնադարյան բժշկարան](#) | [Աղոթքներ](#) | [ՀԱԳ](#) | [Հայ հնատիպ գիրք](#)

Online resources: [Կարդալ առցանց](#)

Contents:

Tags from this library:

No tags from this library for this title.

average rating: 0.0 (0 votes)

Ազդարար /

by [Ըմբառնեան Յարուօթիկն Շիրագեցի \(Խմբ.\)](#).

Type: Continuing Resource

Analytics: [Show analytics](#)

Publisher: Մայրաքաղաք : [տպ. Յարութիկ Ըմբառնեան Շիրագեցի](#), 1794

Description: 102 էջ : նկ., նկարիչ : 18 x 10 սմ.

Subject(s): [Յարութիկ Ըմբառնեան Շիրագեցի](#) | [Մայրաքաղաք](#) | [Շիրագեցի](#) | [Մայրաքաղաք](#) | [Մայրաքաղաք](#) | [ՀԱԳ](#) | [Ինկուպեր](#)

Online resources: [Կարդալ առցանց](#)

Copyright: Online resource is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license. Առցանց կարդալից պատճենված են «Արհեստը ընկալի» հասկարները (CC BY-NC 3.0) սրբանագրով.

Tags from this library:

No tags from this library for this title.

2. Մատենագիտական յուրաքանչյուր գրառմանը կցվում է թվային տարբերակը՝ գիրքը կամ պարբերականը՝ առցանց ընթերցելու համար: Մամուլի և գրքերի թվայնացման աշխատանքներն իրականացվում են Հայաստանի ազգային գրադարանում և ՀՀ ԳԱԱ հիմնարար գիտական գրադարանում: Թվայնացման աշխատանքներին մասնակցում են նաև համայնքային և մարզային գրադարանները, մշակութային, հոգևոր հաստատություններ՝ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի «Վաչե և Թամար Մանուկյան» Մատենադարանը, Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսության Մատենադարանը, Վենետիկի և Վիեննայի Մխիթարյան միաբանության մատենադարանները,

Խնկո-Ապոբ անվան ազգային մանկական, Գիտատեխնիկական, Գիտաթշկական գրադարանները, Մ. Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի ինստիտուտը, Գրականության և արվեստի թանգարանը, ԵՊՀ և մյուս բուհական գրադարանները, առանձին պարբերականների խմբագրությունները, ինչպես նաև անհատներ Հայաստանից և արտերկրից:

Երկու շտեմարաններում էլ թվային տարբերակները տեղադրվում են PDF ձևաչափով: «Հայ մամուլ» էլեկտրոնային շտեմարանում յուրաքանչյուր անուն պարբերականի համար ստեղծվում են աղյուսակներ, ինչը հեշտացնում է ընթերցողի որոնողական աշխատանքը:

ԱՇԽԱՏԱՐ												
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
1794	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1795	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1796	17	18										

Նշվում է պարբերականը, տարեթիվը և յուրաքանչյուր համարը, որին էլ կցվում է պարբերականի PDF տարբերակը:

Բացի դրանից, կատարվում են որոնողական աշխատանքներ՝ աշխարհի տարբեր գրադարաններում պահպանվող հայալեզու գրքերի ու պարբերականների թվային տարբերակները հայտնաբերելու ուղղությամբ: Նման աշխատանքների արդյունքում հայտնաբերվում են գրքեր ու պարբերականներ, որոնց անուններն անգամ անհայտ են եղել, և որոնք դուրս են մնացել տարբեր դարաշրջաններում ստեղծված մատենագիտական ցանկերից: Կատարվում են ներբեռնումներ, և պահպանելով հեղինակային իրավունքի բոլոր նորմերը՝ այդ թվային տարբերակները նույնպես կցվում են համապատասխան գրառումներին: Արդյունքում ամբողջական են դառնում շտեմարանները՝ ամբողջացնելով նաև հայ գրքի ու մամուլի պատմությունը: Օրինակ՝ Ազգային գրադարանի հա-

վաքածուում և մատենագիտական ցանկերում բացակայում էին Յակոբ Շահան Զրպետեանի ուսումնասիրությունը հրատարակված 1812 թ.՝ հիմնված Ֆրանսիայի Կայսերական գրադարանի 2 ձեռագրերի վրա և 1926 թ. հրատարակված «Մարկոսի Ավետարանի» անգլերեն ուսումնասիրությունը Ալբերտ Էդմունդսի խմբագրությամբ: Ներկայումս գրքերն իրենց արժանի տեղն են գտել «Հայ գիրք» էլեկտրոնային շտեմարանում: Հայտնաբերվում են նաև մինչ այժմ մատենագիտական աղբյուրներում չհիշատակված պարբերականների անուններ: Օրինակ, Արման Հակոբյանի՝ ՀՀ ԳԱԱ լեզվի ինստիտուտում պաշտպանած՝ ««Բաբելոն» հայալեզու ասորական պարբերականը որպես հայ-ասորական լեզվական համակեցության եզակի նմուշ» ատենախոսության հրապարակված սեղմագրից (Եր., 2016թ.) տեղեկանալով 1919-1921թթ. Բոստոնում հրատարակված հայալեզու պարբերականի մասին, նրա թվային տարբերակները գտանք

<http://assyrianarchive.org> կայքում¹: Որոնումների արդյունքում գտանք և շտեմարանում գրառեցինք նաև Բոստոնում ասորիների հրատարակած և մինչ այժմ հայ մամուլի մատենագիտական ցանկերում բացակա «Նինուէ» պարբերականը /1927–1928թթ./ (պարբերականի որոշ համարներ հայալեզու են)²:

Ներկայումս թվայնացման լայնածավալ աշխատանքներ են ընթանում աշխարհի բազմաթիվ գրադարաններում՝ ԱՄՆ Կոնգրեսի գրադարանում, Բրիտանական գրադարանում, Ֆրանսիայի ազգային գրադարանում, Ռուսաստանի ազգային գրադարանում, Եվրոպական գրադարանները մասնակցում են *Europeana*³ անվանումով համաեվրոպական նախագծի իրականացմանը /նախագծի անդամ է հանդիսանում նաև Հայաստանի ազգային գրադարանը/, Ամերիկյան համալսարանական և հանրային գրադարանները իրականացնում են թվայնացման «Հաթի Թրասթ»⁴ նախագիծը, «Գուգլ» կորպորացիան իրականացնում է թվայնացման իր նախագիծը⁵, ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ն ևս ակտիվորեն աջակցում է տպագիր ժառանգության թվայնացմանը իր «Գուտենբերգ նախագծով»⁶: Նման նախագծերի կայքերից շատ հաճախ հնարավոր է լինում հայտնաբերել հայերեն գրքեր՝ մեծամասամբ դրանք 17–19-րդ դարերի հրատարակություններ են, և երբեմն հանդիպում են գրքեր, որոնք բացակայում են Հայաստանի գրադարաններում, իսկ երբեմն էլ պատահում են գրքեր, որոնք ներառված չեն հայ գրքի մատենագիտական ցանկերում: Բանի որ նման գրքերի

թվային պատճենները ազատ հասանելի են հանրությանը, ապա այս գրքերի մատենագիտական նկարագրությունից հղում է կատարվում գրքի թվային պատճենի վրա: Խնայվում են թե՛ ժամանակ և թե՛ հաշվողական պաշարներ: Այլ գրադարաններից ու կայքերից կատարված ներբեռումների շնորհիվ լրացվում են բացակա գրքերի թվային պատճենները, որի արդյունքում միայն հնատիպ շրջանի 751 գրքի կցված է թվային տարբերակ: Ընդ որում՝ հնատիպ շրջանի 159 գիրք, ֆիզիկապես բացակա լինելով պահոցներից, հնարավոր է ընթերցել առցանց տարբերակով: Կատարված աշխատանքների շնորհիվ 2016 թ. միայն Նոր Զուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանքի գրադարանում թվայնացրել և Հայաստանի ազգային գրադարանին են տրամադրել 10 հնատիպ գրքի թվային տարբերակ, որի մեջ առանձնանում է հատկապես 1513 թ. հրատարակված «Պատարագատետրը», 1704 թ. «Պարտեզ հոգևորը», 1779 թ. հրատարակված «Սաղմոսարանը»: Archive.org կայքից ներբեռնվել և 3 գրքի կցվել է թվային տարբերակ: Անթիլիասի Մեծի Տանն Կիլիկոյ կաթողիկոսարանի կողմից Հայաստանի ազգային գրադարանին են տրամադրվել մի շարք արժեքավոր գրքերի թվային տարբերակներ, որոնք բացակայում են գրադարանի պահոցներից: Զմմառի վանքում թվայնացվել և Հայաստանի ազգային գրադարանին են տրամադրվել 1714 թ. Հռոմում տպագրված «Չորք խոկմունք յաղագս յաիտենականութեան» ինչպես նաև 1717 թ. Կ. Պոլսում տպագրված «Համառօտ հաւաքումն իրաց մանաւանդագունից» հնատիպ գրքերի թվային տարբերակները: Ամստերդամի համալսարանում թվայնացվել և Հայաստանի ազգային գրադարանին է տրամադրվել հնատիպ 9 գրքի թվային տարբերակ, որոնց մեջ առանձնանում են Վենետիկում 1696 թ. տպագրված «Տօմար»-ը, 1686–1688

1 <http://tert.nla.am/cgi-bin/koha/opac-detail.pl?biblionumber=5832>

2 <http://tert.nla.am/cgi-bin/koha/opac-detail.pl?biblionumber=6027>

3 <http://www.europeana.eu/>

4 <https://www.hathitrust.org/>

5 <https://books.google.com/>

6 <https://www.gutenberg.org/>

թթ. տպագրված «Ճաշոց»-ը, Ամստերդամում 1717 թ. տպագրված «Ժամագիրքը»: Գրադարանի բարեկամ Ավո Հովհաննիսյանը տրամադրեց 1931 թ. Սպահանում հրատարակված և մատենագետներին անհայտ աշակերտական «Մանուկ» պարբերականը¹: Բեյրութի Հայկազյան համալսարանի Հայկական սփյուռքի ուսումնասիրման կենտրոնը տրամադրեց 1927 թ. Հալեպում հրատարակված «Նոր Բաստիլ» պարբերականի թվային պատճենը²:

«Հայ պարբերական մամուլ» համահավաք էլեկտրոնային շտեմարանը հասանելի է համացանցի <http://tert.nla.am/> հասցեից: Աշխատանքի արդյունքն արդեն իսկ գրավիչ է ընթերցողի համար: Գրացուցակի «Կարդալ առցանց» հղման ներքո հասանելի են պարբերականի համարները և դրանց թվային պատճենները: Օգտվողն առանց գրադարան այցելելու կարող է ընթերցել անհրաժեշտ նյութերը, ներբեռնել անհատական համակարգիչ կամ տպել:

Ազգային գրադարանի կայքէջում՝ **«Թվայնացված մամուլի վիճակագրություն»³** հղման ներքո ներկայացված է «Հայ մամուլ» շտեմարանի ձևավորման դինամիկան՝ ըստ ամիսների և ըստ տարիների:

Հայ մամուլ առցանց գրադարանի թվայնացված նյութերը ձևավորվել են հետևյալ ուղիներով.

ա) Համացանցում առկա նյութերի փնտրում և բեռնաթափում: Երբեմն մեկ անուն մամուլի տարբեր տարիների համարները ժողովում ենք մի քանի կայքերից: Օր.՝ Կոունկ հայոց աշխարհին /Թիֆլիս, 1860–1863/ հանդեսի երեք տարիների բոլոր 36 համարները

1 http://tert.nla.am/cgi-bin/koha/opac-detail.pl?biblionumber=2466&query_desc=kw%2Cwrdl%3A%20%D5%84%D5%A1%D5%B6%D5%B8%D6%82%D5%AF

2 <http://tert.nla.am/cgi-bin/koha/opac-detail.pl?biblionumber=6026>:

3 <https://dl.dropboxusercontent.com/u/16623558/stat.pdf>

գտել և բեռնաթափել ենք երեք տարբեր հասցեներից՝ <https://books.google.am>, <http://www.digitale-sammlungen.de>, <https://babel.hathitrust.org>;

բ) Հղում համացանցում առկա առցանց գրադարաններին;

գ) Այլ հաստատություններից նյութերի թվային տարբերակների ձեռքբերում: Այս առումով համագործակցում ենք բամաթիվ գրադարանների և անհատների հետ;

դ) Այսօր գործող պարբերականների խմբագրություններից հերթական համարների թվային պատճենների ստացում (Ժամանակ, Ազգ, Գոլոս Արմենիի, Հայաստանի Հանրապետություն, Հայ գինվոր, Արցախի մամուլի անուններից՝ Մարտիկ, Ջրաբերդ, մարզային պարբերականներ՝ Հայրենական, Գեղամա աշխարհ կլն);

ե) Հայաստանի ազգային գրադարանի հավաքածուի նպատակային թվայնացում՝ նկատի առնելով մամուլի հրատարակության ժամանակը, ընթերցողական պահանջը, վտանգվածության աստիճանը:

Որպես լրակցաց արտածում՝ մատենագիտական գրառումները արտածվում են դիտման «Նորմալ դիտում» ձևաչափով (նկ 1): Անհրաժեշտ է «Կարդալ առցանց» հղումից անցնել աղյուսակին (նկ. 2), այնուհետ ընտրել տարբերակը, համարը և կարդալ (նկ. 3):

Արմենիա : Ազգային, քաղաքական լրագիր :

Փորթուգալեան, Մկրտիչ[տնօրէն-լամբ.]

Տեսակ: Շարունակվող պաշար
Հրատարակիչ: Մարսել : [տպ.Մ. Փորթուգալեանի](http://www.portsugalean.com), 1885–1921

Նկարագրություն: 4 էջ ; 45 x 31 սմ.
Այլ վերնագիր...Արմենիա

Խորագիր(ներ): [Արմենական կուսակցություն](#) | [Կուսակցական մամուլ](#) -- [Պարբերականներ](#) -- XIXդ | [Մարսել](#) | [Ֆրանսիա](#) | [Թերթ](#)

Առցանց պաշարներ: [Կարդալ առցանց](#)

Նկ.1.

ԱՐՄԵՆԻԱ

1885	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892	1893	1894
1895	1896	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904
1905	1906	1907	1908	1909	1914	1915	1918	1919	1920
1921									

Նկ. 2

Նկ. 3.

Շտեմարանի ձևավորման ընթացքում պարբերականների տարեթվերի ու համարների ամբողջականության հնարավոր վերականգնման, պակասող համարների թվային պատճենների ձեռքբերման ուղղությամբ բավականին աշխատանք է կատարվում, ինչի աշխարհագրական ընդգրկումը հաճախ տեսանելի է աղյուսակներից: Օրինակ, «Արշալոյս Արարատեան» (Զմյուռնիա, 1840–1887), «Արմէնիա» (Մարսել, 1885–1921) և այլ պարբերականների մի քանի տարեթվերի ամբողջական հա-

մարներ տրամադրվել են Հայաստանի և արտերկրի մի քանի հաստատությունների կողմից: Նման պարագայում այդ համարների ներքո նշվում է գործընկեր գրադարանի կողմը:

Աշխատանքներ են տարվում նաև մատենագիտական աղբյուրներում աստղանիշով գրառված պարբերականների որոնման, բնագրի կամ թվային պատճենի ձեռքբերման ուղղությամբ: Այսպես, Աստրախանում 1813–1816թթ. հրատարակված «Արևելեան ծանուցմունք = Восточные известія» պարբերականի 1913թ. ամբողջ լրակազմը և 1916թ.

վերջին՝ 27-րդ համարը ձեռք ենք բերել Աստրախանի երկրագիտական հավաքածուի առցանց գրադարանի կայքից: Հայտնի փաստ է, որ հայկական կրթամշակութային և հոգևոր կենտրոններում (Զմնառ, Երուսաղեմ, Վիեննա) պարբերականների, հատկապես խմորատիպ, հարուստ հավաքածու կա: Դրանց մատենագիտական ցանկերի ձեռքբերման և ուսումնասիրության արդյունքում վստահաբար կարող ենք ասել, որ հայկական պարբերականների թիվը կաճի:

Շտեմարանները հնարավորություն

են տալիս կատարելու վիճակագրական վերլուծություններ: Զուտ տեխնիկական աշխատանքներից զատ կատարվում են բանասիրական ուսումնասիրություններ՝ ճշտելով այս կամ այն գրքի կամ պարբերականի հրատարակության տարեթիվը, տպարանը կամ հրատարակչությունը և այլ տվյալներ:

«Հայ գիրք» և «Հայ մամուլ» էլեկտրոնային շտեմարանները օժտված են ձկուն հնարավորություններով՝ տպագիր ժառանգությունը ընթերցողին մատուցելու և օգտվելու համար:

АРМЯНСКОЕ ПЕЧАТНОЕ НАСЛЕДИЕ В ПРОЦЕССЕ ИСТОРИЧЕСКОЙ ЭВОЛЮЦИИ

ТИГРАН ЗАРГАРЯН

*Национальная библиотека РА, директор
кандидат технических наук*

АЙКАНУШ КАЗАРЯН

Национальная библиотека РА, замдиректор

МАЙА ГРИГОРЯН

Национальная библиотека РА, заведующая отделом библиографии и научных исследований

Национальная библиотека Армении является самым крупным хранилищем армянского печатного наследия. Информационные и коммуникационные технологии, а также библиотечные системы автоматизации наделены неограниченными возможностями для формирования сводных каталогов армянского печатного наследия.

В Национальной библиотеке продолжают работы над созданием баз данных “Армянская книга” и “Армянская пресса”, целью чего является сосредоточение и обобщение в них истории армянской книги и прессы, биографий авторов, редакторов и издателей, а также сведения об издательствах. Всевозможными методами (сканирование, загрузка с различных сайтов, дар от авторов или издателей) приобретаются оцифрованные копии книг и периодики и прикрепляются к библиографическим записям для чтения онлайн.

THE ARMENIAN PRINTED HERITAGE THROUGH THE CENTURIES

TIGRAN ZARGARYAN

Director of the National Library of Armenia, PHD in Technical Sciences

HAYKANUSH GHAZARYAN

Deputy Director of the National Library of Armenia

MAYA GRIGORYAN

*Head of the bibliography and research department of the National Library of Armenia,
PHD in Philological Sciences*

The National Library of Armenia as the largest repository of Armenian printed heritage in the world is responsible for preparing and producing national bibliographic lists of Armenian books and Armenian periodicals. Information and Communication Technologies and Library Automation systems are endowed with unlimited potential for the formation of combined catalogs of the Armenian printed heritage.

The National Library continues working on the creation of the database of «Armenian Books» and «Armenian Press». The purpose is to concentrate and summarize the history of Armenian books and press, biographies of authors, editors and publishers, as well as information on the publishing houses. By various methods (scanning, downloading from various sites, also from gifts of the authors or publishers) copies of books and periodicals are thus being acquired, digitized and attached to the bibliographic records for online reading.